

Pázmány Péter dedikált prédikációskönyve a székelyszenttamási plébánia régí könyvtárában I.

A prédikációskönyv és kötése

Az udvarhelyi főesperesi kerülethez tartozó Székelyszenttamás egyházközségben mintegy 200 példányból álló történeti, muzeális értékű könyvgyűjtemény található. Ezek közül, a levéltári anyagok összegyűjtésekor, tekintettel különleges értékére, egyetlen példány lett 2008 júniusában beszállítva Székelyudvarhelyre. A kötet egy 1636-ban, Pozsonyban nyomtatott prédikációskönyv, amelyet Pázmány Péter adott ki és személyesen dedikált gróf Kemény Jánosnak még a megjelenés évében.

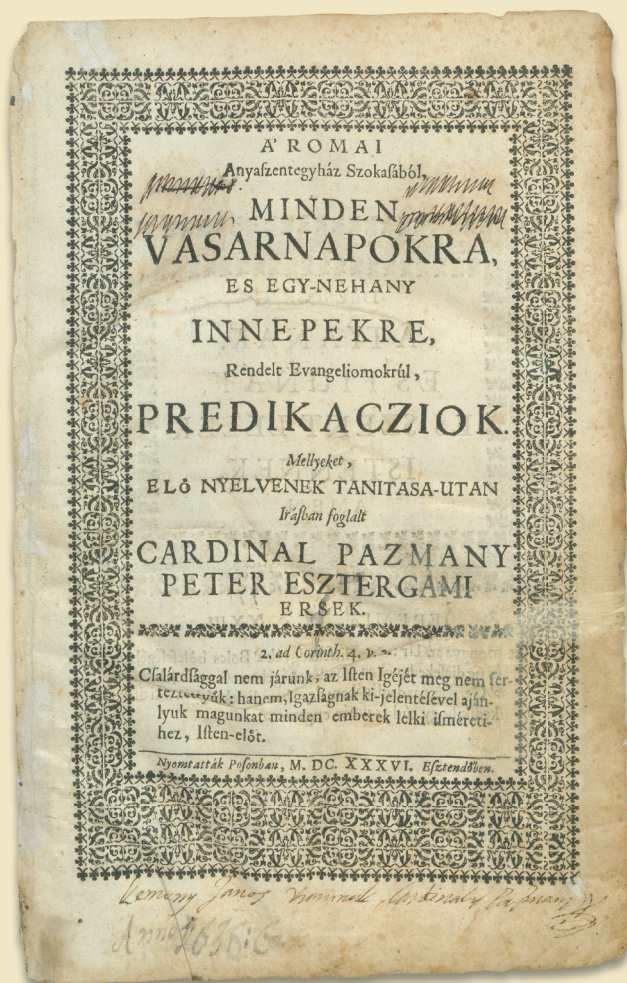
Pázmány Péter utolsó, a jezsuiták nyomdájában megjelent prédikációskönyve fő része tartalmazza az egyházi év vasárnapjaira és fő ünnepeire írott postillákat advent első vasárnapjától a pünkösd utáni vasárnapig. A postillákhoz még néhány szent ünnepére írott prédikáció csatlakozik. Pázmány ezen egyik legnagyobb hatású műve, az időrendet megbontva, egy karácsonyi prédikációval fejeződik be, amelyet a beteg érsek 1635-ben mondott el Nagyszombatban, és utolsó prédikációjának vélt.¹

A kiadvány címlapja két egymástól eltérő változatban ismeretes. Az egyik változatnál („A” variáns) a címlap zsúfoltabb, mert a lap alján ötsoros bibliai idézet is olvasható. A „B” variánsban a bibliai idézet a címlapról elmaradt, s az egész címlevelet újra szedték más betűtípusok és cifrák alkalmazásával. A székelyszenttamási példány a kiadvány „A” variánsa. Teljes címe: *A romai anyaszentegyház szokasából minden vasarnapokra és egy-nehány innepekre rendelt evangeliomokról predikációk, mellyeket élő nyelvek tanítása-utan írásban foglalt cardinal Pazmany Peter esztergami ersek...* Nyomtatták Posenban, M. DC. XXXVI. Esztendőben (1. kép).

Az Régi Magyarországi Nyomtatványok nyilvántartása szerint 46 különböző könyvtárban a nyomtatvány 66 példányát őrzik. A tanulmányunk tárgyát képező kötet ismeretlen a kutatás számára. A példány teljes terjedelme: [31] + 1272 p. A kötet lapszámozása – feltehetően több nyomdász párhuzamos munkája miatt – több helyen hibás, ahogyan

azt a könyv *A nyomtatásban esett fogyatkozások igazítását* című része is jelzi.

17. századi, részben aranyozott, késő reneszánsz stílusú, elegáns fekete bőrkötés védi a restaurált kötetet. Tábláit egykor két fémkapocs zárta. Mérete: 300 x 154 x 100 mm. A könyv metszését zöld színre festették. A táblákon négy különböző görgető fut körbe: egy rácsdíszítményes (1. keret), csipkedíszes duplán (2. keret), majd egy kandeláber és egy láncfonatos görgető (3. és 4. keret) következik. A vízszintes sávokat egyesbélyegzők díszítik: rovátkolt balos és jobbos félkörívek és szabad, apró ötszirmú rozeták. A sarkokba levélmintát vagy hosszú virágdíszet helyezett a könyvkötő. A középrmezőt aranyozásra

1. A kiadvány címlapja

¹ Leírását közli: *Régi Magyarországi Nyomtatványok* (a továbbiakban RMNy). 3. köt. Bp., 2000. 1659 (részletes bibliográfiai jelzéssel).

2. A kiadvány első kötéstáblája

alkalmas negatív vésetű, szignált és datált (M. P./1551) lemezek töltik ki. Ezekon bibliai jelenetek láthatók: az előtáblán lombdíszek között a keresztre feszítés, míg a háttáblán, a felhők fölött Krisztus mennybemenetele. A gerincen négy dupla borda van, a mezőkbe egy-egy apró rozettát nyomott a kompaktor (2. kép).

Díszítőszerszámok² (3. kép)

(Konrad Haeblernek a 16. századi kötések leírásánál alkalmazott, nemzetközileg elfogadott módszerét követjük: a görgetőket arab, a lemezeket római számmal szokás jelölni; először a szignált, aztán a jelöletlen görgetők, majd a lemezek következnek, a mérettel együtt. Végül az egyesbélyegzőket soroljuk fel az ábécé betűivel jelölve.)

Görgetők: 1: 8 mm széles rácsdíszítmény
2: 7 mm széles láncfonatos görgető
3: 6 mm széles csipkedíszes görgető
4: 10 mm széles kandeláber görgető

2 Konrad Haebler: *Rollen- und Plattenstempel des XVI. Jahrhunderts* (a továbbiakban Haebler). Band 1–2. Leipzig, 1928–1929. Reprint: Wiesbaden, 1968.

Lemezek

I: 67 x 39 mm. A keresztre feszítés. A kereszt két oldalán Mária, Mária Magdolna és János Evangélista látható. Körirata: Crvx Ave Spes Vnica Pasianvs. Szignált és datált: M. P. // 1551.

II: 67 x 39 mm. Krisztus mennybemenetele. Körirata: Ego. Svm. Dominvs. Omni. Potentis.

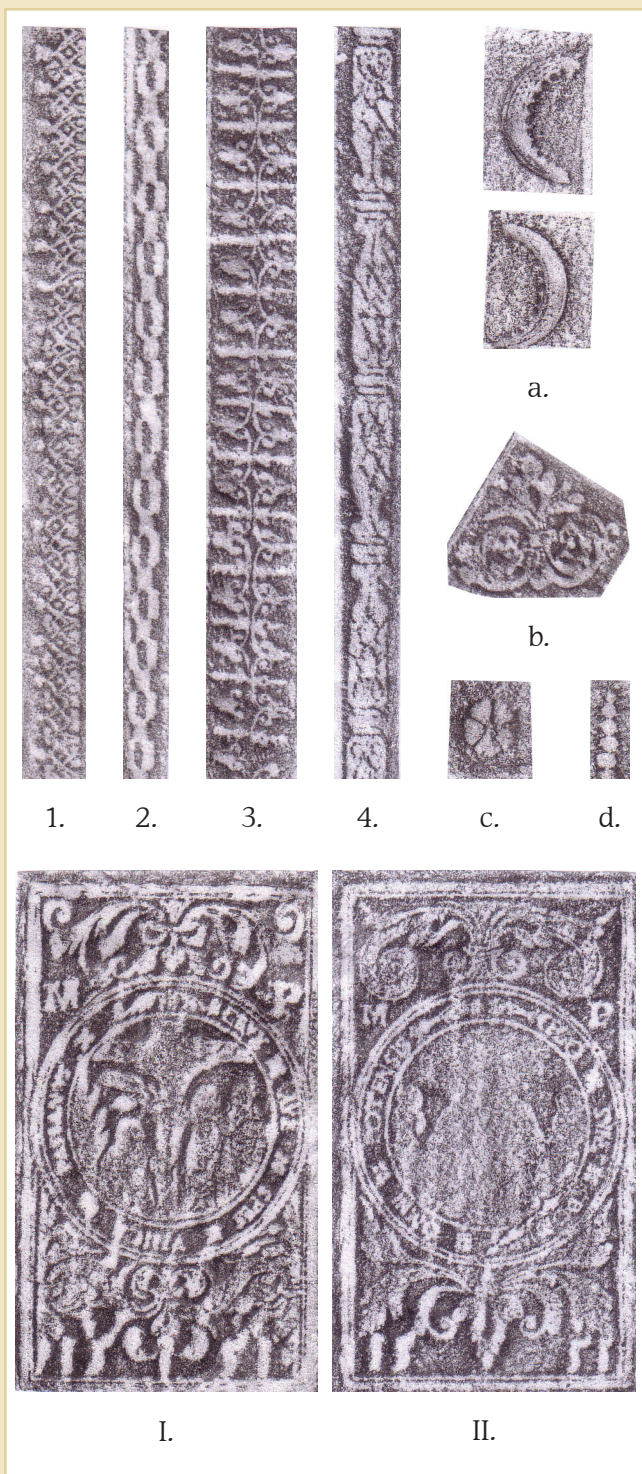
Bélyegzők: a: Rovátkolt félkörív.
b: Levélminta.
c: Hosszú virágdísz.
d: Ötszirmú apró rozetta.

Nemzetközi elfogadott szabály, hogy legalább három bélyegző egyezése kell ahhoz, hogy két kötetet ugyanahhoz a műhelyhez kössük. A tíz díszítőszerszám közül hat megtalálható a hazai és külföldi könyvtárakban őrzött és gyulafehérvárnak meghatározott több kötésen, így a kötés lokalizálásához nem férhet kétség.³ Közülük 18 kötés gyulafehérvári 1638–1658 közötti nyomtatványon pompázik, további hat pedig más nyomdák kiadványain. A Pázmány Péter prédikációskönyv kötése Gyulafehérváron, a Fejedelmi Nyomda könyvkötő műhelyében készült. Hargita megyei könyvtárakból még három gyulafehérvári kötésről tudunk, közülük kettő eddig közöletlen. (A Csíki Székely Múzeum Régikönyv Gyűjteményében nem található gyulafehérvári nyomtatványok, azonban Ludovico da Viadana *Opera omnia concertuum I. II. III. et IV vo-cum...* című, Frankfurtban 1626-ban kiadott műve gyulafehérvári kötésben van, vagyis onnan ered. Viadana művét 1667-ben Kájoni János használta, a *Sacri Conventus* c., Mikházán 1669-ben, Viadana alapján összeállított zenei művének megírásánál.⁴ A Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtárában őrzik Medgyesi Pál prédikátor Vásárhelyi Dániel kolozsmonostori jezsuitával folytatott, *Szent Atyák öröme* c., Gyulafehérváron, a Fejedelmi Nyomdában

3 Rozsondai Marianne: A gyulafehérvári fejedelmi nyomda kiadványainak eredeti bőrkötései (a továbbiakban Rozsondai, 2016.). In: *Testimonio litterarum. Tanulmányok Jakó Zsigmond tiszteletére*. Kolozsvár, 2016. 365–378.; Bogdan Florin: *Tipăritu-s-au în Ardeal, în Cetatea Belgradului. 450 de ani de la tipărire primei cărți la Alba Iulia*. Sibiu-Cluj-Napoca, 2017. 44–47, 52. A székelyszenttamásiak kötésén sorakozó négy görgető (3. kép, 1–4. görgető) látható pl. az I. Rákóczi György fejedelem Hanauban 1608-ban, Szenci Molnár Albert fordításában megjelent Bibliájának kötésén. Ezt Effmurdt Jakab kötötte be halála (1634) előtt. (*Biblia Sacra Hungarica. A könyv, „mely örök életet ad.”* Bp., 2008. 250–251.; Kurta József: Adatok az erdélyi legyeződíszes könyvkötések egy csoportjához. In: *Könyvek által a világ... Tanulmányok Deé Nagy Anikó tiszteletére*. Marosvásárhely, 2009. 177.; Rozsondai, 2016. 377.)

4 Muckenhaupt Erzsébet: *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei. Könyvleletek 1980–1985*. Bp.–Kolozsvár, [1999]. Adattár II. 102. Jelzete: 6209.

3. A kötéstábla díszítése

1640-ben nyomtatott hitvitairatát.⁵ Ugyancsak 1640-ben a Fejedelemasszony, Lorántffy Zsuzsanna adományozta bekötve az udvari prédikátor könyvét olaszteleki Dániel Jánosnak. A fedelmi műhelyben kötötték be az udvarhelyi Tudományos Könyvtárban őrzött, Marcus Friedrich Wendelin németországi református teológus *Medulla priscae puraeque latininitis...* című, magyar értelmezéssel Gyulafehérváron

5 Jelzete: 72. RMNy 1826.

1646-ban kiadott latin kifejezés-gyűjteményét.⁶ További két bélyegző (3. kép, a, c) és a két bibliai jele- netekkel díszített lemez (3. kép. I, II.) ismeretlenek a kötés kutatók számára.

Bővebben szólnunk kell a páros lemezekről, amelyek korban és stílusban eltérnek a 17. századi gyulafehérvári kötések stílusától. A lemezek egykor 16. századi, német típusú reneszánsz stílusú kötések díszítettek, és egy megszűnt, M. P. monogramos műhely szerszámkészletéhez tartoztak. Nem tudjuk, hogy ki rejtőzik a betűk mögött, lehet könyvkötő vagy metsző is. Erdélyben is készültek német típusú reneszánsz stílusú kötések (Kolozsvár, Brassó, Szeben stb.). A görgetőket és lemezeket külföldön, első sorban Németországban szerezték be, részben azonban azok mintájára itthoni metszőkkel készítették. A német típusú kötések görgetői és lemezei sokszor szignáltak, a monogramok a könyvkötő vagy metsző nevére utalhatnak.

A Konrad Haebler német ősnyomtatvány- és kötés kutató által összeállított 16. századi német reneszánsz műhelyek katalógusa említ egy M. P.-vel szignált műhelyt, amelyet Prágához sorol, azonban a fenti lemezdíszek nem találhatók a jelzett szerszámok között.⁷ A Berlieni Nemzeti Könyvtár által folyamatosan bővülő és online is tanulmányozható kötés adatbázisa még nem tárgyalja az M. P.-műhelyt.⁸

Kutatásaink során azonosítottunk egy 16. századi, kolozsvári G. H. – M. P. monogramos kötéscsoportot, amelynek bélyegzőivel később, a 16. század végén és a 17. század első negyedében is találkozunk kolozsvári kötésekben, újabb szerszámok társaságában. Ezeket A. R. vagy C. W. iniciálás görgetők is díszítik. A különböző monogramok valószínűleg arra utalnak, hogy több, részben megszűnt kolozsvári műhely szerszámkészletével van dolgunk.⁹ A G. H. betűk Heltai Gáspár műhelyére utalnak. A G. H. – M. P. monogramos készlethez eddig összesen három görgető, egy lemez és három apró növényi egysebélyegző tartozik: a Salvator-görgető datált (1542), az erények görgetője szignált (M. P.), az evangélisták szimbólumait ábrázoló szignált és datált is (G. H.

6 Jelzete: 2883. RMNy 2141. Köszönöm Róth András Lajos kollégámnak a segítségét, hogy kérésemre elküldte a kötések leírását és fényképét.

7 Haebler 1. és 2. kötet, 335.

8 Einbanddatenbank. Staatsbibliothek zu Berlin. www.hist.-einband.de

9 A kolozsvári csoportról: Muckenhaupt Erzsébet: *XVI. századi német reneszánsz típusú szignált könyvkötések a csíksomlyói műemlékkönyvtár gyűjteményében*. Kolozsvár, 1993. 17, 6. ábra.; Uő: *A Csíki Székely Múzeum „Régi Magyar Könyvtár”-a. I. (1498–1710). Katalógus* (CsSzM RMK-Kat) (a továbbiakban CsSzM RMK-Kat I.). Csíkszereda, 2009. 32–33.

1546), a lemez pedig negatív vésetű és díszítése már nem látható.¹⁰

Nem kizárt, hogy a két lemez is ehhez a kötéscsoportozathoz tartozott. Még nem készült el az erdélyi 16. századi kötések műhelyek szerinti besorolása és díszítőtípusainak repertóriumai. A műhelyek közötti összefüggés levéltári kutatással egybekapcsolt feltárássra vár, és fontos adalékokkal járulna hozzá az erdélyi könyv- és művelődéstörténetéhez.¹¹ Addig csak feltételezzük, hogy a tárgyalt két lemez egy megszűnt, M. P. monogramos, feltehetően kolozsvári világi műhelyhez tartozott. Mindenesetre, a 17. század folyamán Kolozsvár és Gyulafehérvár között a nyomdászok és könyvkötők alkalmazása és a díszítőszerzők használata tekintetében is szoros a kapcsolat, és bizonyos folyamatosság figyelhető meg.¹²

Ismeretes, hogy a gyulafehérvári nyomda működésének kezdetén Kolozsvárról hívtak nyomdászokat: 1624-ben Válaszúti (Szilvási) András és Meszléni Márton. 1628-tól Lignicei Effmurdt Jakab, sziléziai nyomdász került a fejedelmi nyomda élére, aki egyben könyvkötő is. Ő 1634-ben meghalt. Egy kolozsvári polgár feljegyzése szerint¹³ 1651. június 14-én Gyulafehérvárról Kolozsvárra „érkezik Strumpt György fejevári compactor másodmagával...” 1614 és 1624 között Kolozsvárott szerepel Német Könyvkötő Joachim (Joachim Löffler), aki – mivel 1624-ben elhunyt – nem jöhet szóba mint a fejedelmi nyomda könyvkötője. Sírja a kolozsvári házsongárdi temetőben található.¹⁴

Még egy érdekes adat. A kötés M. P.-vel szignált lemezein kívül még egy bélyegzőről (3. kép, b levélminta) bizonyítható, hogy szerepel kolozsvári és gyulafehérvári kötésekben, vagyis Kolozsvárról Gyulafehérvárra került, esetleg kölcsönzött dísz. Így a Kolozsvári Akadémiai Könyvtár¹⁵ 1620-as keltezésű,

Enyedi György-féle bibliamagyarázatok kötése Bethlen Gábor kancellárjának, Péchi Simonnak, az 1621-es datálású, Bornemisza Péter evangélikus postiláinak kötése Pekri Ferencnek és nejeének¹⁶ készült. E kötésekben is találkozunk a stilizált levélmintával. A sárospataki Református Kollégium Könyvtárában, az ugyancsak kolozsvári, 1620–21-es kiadású könyvek kötésein is láthatjuk ezt a b jelű díszítő bélyegzőt,¹⁷ s mindkettőn a keretet alkotó jellegzetes kolozsvári palmettasor is megvan. És még egy adat: a két kötésen a G. H. – M. P. kötécsoport evangélisták szimbólumait ábrázoló, G. H.-val szignált és datált (1546) görgetője fut körbe¹⁸ Ezek a kötések nagy valószínűséggel az 1614 és 1624 között Kolozsvárt tevékenykedő Joachim Löffler kötései.

1629-ben a kolozsvári nyomda nem is működött, de Könyvkötő Jakab neve egész sor elszámolásban megtalálható.¹⁹ Ő nem más, mint Lignicei Effmurdt Jakab, aki Joachim Löffler kötetét díszítő szerzősámaiktól nagyrészt eltérő készlettel dolgozott. Ez azonban nem zárja ki egy-egy korábbi kolozsvári bélyegző (3. kép, b) feltűnését nála is, sőt a későbbi utódoknál is Gyulafehérvárott. Effmurdt Jakab is használt tehát korábbi kolozsvári könyvkötőszerzősámat, a díszesebb stilizált levélmintát (b), amelyet az 1620 körül Kolozsvárt nyomtatott és Kolozsvárt is bekötött könyvek bőrkötésén láthatunk. A b jelű levélminta a gyulafehérvári kötések gyakori díszítőmotívuma és a székelyszenttamási kötetet is díszíti. Így nem zárhatjuk ki a két lemez kolozsvári eredetét. A kérdés tisztázása további kutatás feladata marad.

A gyulafehérvári fejedelmi nyomda és könyvkötő műhely harmincöt éves működésének végét vetett az 1658 őszen bekövetkező török-tatár támadás. A nyomda készletét még a dúlás előtt először Szebenbe menekítették, majd a század hetvenes éveiben I. Apafi Mihály fejedelem Kolozsvárra költöztette.²⁰

10 Muckenhaupt Erzsébet: *XVI. századi német reneszánsz...*, 17. M. P. – G. H.-csoport, 6. kép.

11 CsSzMRMK-Kat I. 33, 171. lábjegyzet.

12 A témát kidolgozta V. Ecsedy Judit (A gyulafehérvári fejedelmi nyomda első korszaka (1623–1636). In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1974–1975*. Bp., 1978. 349–421.; *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában, 1473–1800*. Bp., 1999. 123–127.) és Rozsondai Marianne (Rozsondai, 2016. 376–377).

13 Herepei János: Adatok a Régi Magyar Könyvtár I. és II. kötetéhez. In: *Erdélyi Múzeum*, 10. (44.) köt. (1939) 3. f., 276–290, 281.

14 Herepei János: Löfflerer Joachim könyvkötő. In: *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. III. Művelődési törekvések a század második felében. Herepei János cikkei*. Bp.–Szeged, 1971. 468–470.; Herepei János: *A házsongárdi temető régi sírkövei. Adatok Kolozsvár művelődéstörténetéhez*. Bp., 1988. 101–103.

15 Enyedi György: *Az Ó és Vy testamentum-beli helyeknek... magyarázattok*. Kolozsvár, 1620, Heltai ny. (RMNy 1222). – Kolozsvár, Akadémia Könyvtára, jelzete: RMK U. 56.; Kovács Mária et alii: *A Kolozsvári Akadémiai Könyvtár*

Régi Magyar Könyvtár-Gyűjteményeinek katalógusa. Kolozsvár, 2004. 416–417, 202. tétel.

16 Bornemisza Péter: *Predikatioc egész esztendo által minden vasarnapra rendeltet euangeliombol...* Detrekő, 1584, typ. Bornemisza (RMNy 541). – Kolozsvár, Akadémia Könyvtára, jelzete: RMK R. 6; Kovács Mária et alii: *A Kolozsvári Akadémiai Könyvtár...*, 168–169, 93. tétel.

17 Enyedi György: *Az Ó és Vy testamentum-beli helyeknek... magyarázattok*. Kolozsvár, 1620, Heltai ny. (RMNy 1222); Milotai Nyilas István: *Agenda...* Kolozsvár, 1621, Heltai ny. (RMNy 1251) – Sárospatak Református Kollégium Könyvtára, jelzetek: M 48 és M 206.

18 Muckenhaupt Erzsébet: *XVI. századi német reneszánsz...*, 17, M. P., G. H., 3. bélyegző és 6. kép.

19 Kovács András feltárása (Bethlen Gábor fejedelem kolozsvári könyvkötő). *Kiadatlan dolgozatának adatait felhasználta Rozsondai, 2016. 377.)*

20 V. Ecsedy Judit: *Az erdélyi fejedelmi nyomda*. In: *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei. XVII. század. 2. kötet. Kelet-Magyarországi és Erdélyi nyomdák, Lócse, Kassa. Tanulmányok és katalógus*. Bp., 2014. 100–103.

Összegzésként: Kemény János kötetlenül hozta Erdélybe a Pázmány Péter által adományozott prédikációs művet, majd Gyulafehérváron, a Fejedelmi Nyomda műhelyében köttette be 1638 körül.

A könyv szerzője, dedikálója

Pázmány Péter 1570. október 4-én született Nagyváradon protestáns szülők gyermekeként. Édesanyja halála (1582) után apja új felesége katolikus nevelésben részesítette. Kezdetben Váradon, majd később a kolozsvári jezsuita gimnáziumban tanult. 1588-ban a krakkói jezsuita kollégium novíciausa lett, a bölcseletet Bécsben, a teológiát Rómában tanulta. 1597-től tanulmányi felügyelő lett a jezsuita rend grazi nevelőintézetében, 1598-tól pedig a grazi egyetemen bölcseletet oktatott. 1601-ben a vágsellyei rendházba helyezték, ugyanebben az évben prédikátorként működött Kassán és Nyitra vármegyében. Szónoklatai és vitatkozásai hatására több mint harminc protestáns főúri család (Forgách, Thurzó, Eszterházy, Erdődy, Draskovich, Pálffy, Haller, Kornis stb.) tért vissza a katolikus hitre jobbagyaikkal együtt. 1603-tól a grazi egyetemen teológiát tanított három évig. 1607-ben másodszor küldték hazájába, ahol Forgách Ferenc esztergomi érsek vette udvarába. Befolyására az érsek 1611-ben tartományi zsinatot tartott Nagyszombatban a papság erkölcsi és szellemi újjáteremtése céljából. A pápa felmentette Pázmány Pétert szerzetesi fogadalma alól. 1616-ban turóci préposttá, ugyanezen év szeptember 28-án pedig az időközben elhunyt Forgách helyébe esztergomi érsekké nevezték ki. 1619-ben Nagyszombatban az ifjúság számára nevelőintézetet és papnevelőt alapított, majd 1623-ban Bécsben is egyet, amely ma is működik, és alapítójának a nevét viseli. 1629-ben bíborosi rangot nyert. 1635-ben Nagyszombatban egyetemet alapított teológiai és bölcsészeti karral (jogutódjai az Eötvös Loránd Tudományegyetem és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem).²¹

Pázmány volt a magyarországi katolikus megújulás lelke, ékesszóló prédikációival, szónoklataival és vitatkozásaival sokakat térítettek vissza a protestantizmusból a katolikus egyházba. 1603-tól 1612-ig kilenc polemikus munkája jelent meg, melyek a katolikus egyház tanításának, szertartásainak és történetének egyes, protestánsok által leginkább támadott pontjait tárgyalják. Ezen művek közül kiemelkedő jelentőséggel bír az először 1613-ban megjelent *Igazságra vezérlő Kalauz*. Hatalmas irodalmi munkásságát példázza műveinek újrakiadása

(*Pázmány Péter összes munkái I–VII.*, Magyar sorozat, 1894–1905 és *Petri Pazmany Opera Omnia Tomus I–VI.*, Series latina 1894–1904), valamint levelezése (*Pázmány Péter összegyűjtött levelei I–II.*, 1910–1911).

Értékes könyvtárát az általa alapított és folyamatosan támogatott pozsonyi jezsuita kollégiumra hagyta. „Magánkönyvtárának egy része Pozsonyban maradt, egy másik, jelentősebb részt 1782 óta a budapesti Egyetemi Könyvtár őriz, s egy harmadik szétszóródott rész a legváltozatosabb helyeken lelhető fel – eldugott plébániai könyvtárakban és egyházi gyűjteményekben éppúgy, mint a könyvkereskedelemben vagy magántulajdonban...” – írja Knapp Éva az ELTE Egyetemi Könyvtárban 2012-ben rendezett kiállítás katalógusában, amelyen bemutatták Pázmány Péter könyvtárának előkerült köteteit.²² Azután a dési ferencesek könyvtárában (2012), a Szegedi Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtárban és az Esztergomi Hittudományi Főiskola Könyvtárában azonosítottak további Pázmány-relikviákat (2016).²³ A postilláskönyv székelyszenttamási példánya Pázmány Péter könyvtárának ismeretlen kötete és egyben Kemény János főúri tékájának első, eddig megtalált könyve.

A kézírás összehasonlításának vizsgálata alapján kimutatható, hogy Pázmány Péter prédikációs művének dedikációja sajátkezű bejegyzés, ajánlás a könyv címlapjának alján.²⁴

Cikkünk következő részében a könyv tulajdonosaira térünk ki.

Bernád Rita-Magdolna és

Muckenhaupt Erzsébet

- 22 Knapp Éva: *Pázmány-relikviák a budapesti Egyetemi Könyvtárban (Pázmány Péter pozsonyi magánkönyvtárának kötetei a budapesti Egyetemi Könyvtárban). Tanulmány, katalógus.* Kiállítás 2012. dec. 13. – 2013. márc. 29. Bp., 2012. 5–15.; Könyvtáráról és jelenleg ismert kötetéről ld. még: Bitskey István – Kovács Béla: A pozsonyi jezsuita kollégium XVII. századi könyvtára és a Pázmány-hagyaték. In: *Magyar Könyvszemle*, 91. évf. (1975) 1. sz. 25–36.; László Mihály: Pázmány Péter könyvtárának két kötete. In: *Magyar Könyvszemle*, 103. évf. (1987). 3. sz. 221.; *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig. I. Kassa, Pozsony, Sárospatak, Turóc, Ungvár.* Szeged, 1990. 87–236.
- 23 Gordán Edina: Egy elveszettnek vélt nyomtatvány: Pázmány Péter könyvadománya a csíksomlyói kolostornak. In: *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve VIII.* Csíkszereda, 2012. 195–200.; M. Horváth Mária: Pázmány Péter pozsonyi magánkönyvtárának újabb tizenhárom kötete. In: *Magyar Könyvszemle*, 132. évf. (2016) 4. sz. 479–489.
- 24 A kézírás egybevetését a Gyulafehérvári Főegyházmegei Levéltárban található egyedüli eredetiben fennmaradt Pázmány-levél alapján végeztük. II. 1/c. Káptalani Levéltár, 7887. 1633. december 17. Vö: Bernád Rita: *A Gyulafehérvári Érseki Levéltár és az Erdélyi Katolikus Státus Levéltára II. Oklevél és iratjegyzék. Canonica visitatiok mutatója.* Gyulafehérvár–Bp., 2006. 34. o. 143. sz.

21 Fazekas István: *A Pázmáneum története az alapítástól a jozefinizmus koráig (1623–1784).* In: *A bécsi Pázmáneum.* Bp., 2002. 9–13.; <http://lexikon.katolikus.hu/P/P%C3%A1zm%C3%A1ny.html> (Letöltve: 2019. márc. 28.)